

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ
УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
«ПОЛОЦКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ»

ТРУДЫ

МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПОЛОЦКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Основан в 2004 г.

Выпуск 28

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

История

Философия

Религиоведение

Политология и социология

Психология и педагогика

Физкультура и спорт

Новополоцк
2008

УДК 27(476)

КРЫТЭРЫ ПЕРЫЯДЫЗАЦЫ РЭЛІГІЙНАЙ ГІСТОРЫ БЕЛАРУСІ: СПРОБА ВЫЗНАЧЭННЯ

В.У. ЧАРАЎКО

(Прадстаўлена: канд. гіст. навук, дац. Д.У. ДУК)

Разглядаецца пытанне перыядызацы рэлігійнай гісторыі Беларусі. Прапанаваны крытэрыі, на падставе якіх магчыма ажыццявіць разбіўку беларускай канфесійнай гісторыі на храналагічныя адрэзкі.

Адной з актуальных праблем айчыннай гістарыяграфіі ўяўляецца стварэнне перыядызацы канфесійнай гісторыі Беларусі. Перыядызацыя, па-сутнасці, нішто іншае, як структураванне гістарычнага матэрыялу адносна храналагічнай шкалы. Таму яе існаванне – сведчанне наяўнасці мінімальна дастатковай колькасці назапашанага гістарычнага матэрыялу, якая дазваляе перайсці да яго тэрэтычнага асэнсавання, правай чаго і з’яўляецца перыядызацыя.

Здаецца, першы зварот да праблемы звязаны з імем С.В. Марозавай [1]. Даследчыца прапанавала наступную перыядызацыю канфесійнай гісторыі Беларусі:

- да канца X стагоддзя – Беларусь паганская;
- 2-е тысячагоддзе – Беларусь хрысціянская;
- канец X – канец XIV стагоддзя – распаўсюджванне і манапольнае панаванне праваслаўя;
- 1385 – 1569 гады – пашырэнне каталіцтва пры захаванні праваслаўнай царквой моцных пазіцый; раўнавага паміж імі;

- сярэдзіна XVI – першая палова XVII стагоддзя – Рэфармацыя;
- 1569 год – XVII стагоддзе – контррэфармацыя, якая часткова супадае з Рэфармацыяй;
- 1596 – 1839 гады – утварэнне на хвалі контррэфармацыі уніяцкай царквы, якая істотна пашыніла пазіцыі традыцыйных канфесій;

- канец XVIII – пачатак XX стагоддзя – панаванне праваслаўя ў яго расійскай версіі, ліквідацыя уніяцтва, наступ на касцёл;

- XX стагоддзе – Беларусь атэістычная;
- мяжа 2 – 3 тысячагоддзяў – «рэлігійны рэнесанс» без масавага звароту насельніцтва да рэлігіі [1].

С.В. Марозава пералічыла асноўныя перашкоды на шляху стварэння перыядызацыі:

- 1) цяжкасці з выбарам універсальнага крытэрыя;
- 2) сінхроннасць і накладанне некаторых канфесійных працэсаў;
- 3) немагчымасць дакладнай храналагічнай лакалізацыі іх межаў [1].

Умоўнасць размежавання ўяўляе неад’емную рысу любой перыядызацыі, бо кожная перыядызацыя будзе на ігнараванні пэўных момантаў, прызнаваемых неістотнымі. Інакш нельга, бо немагчыма ўлічыць увесь комплекс фактараў. Сінхроннасць і накладанне ўвогуле характэрны для гістарычных працэсаў. Галоўнае – выбраць найбольш істотны крытэрыі, тады астатнія перашкоды не будуць выходзіць за рамкі дапушчальнай умоўнасці, якая не вядзе да неадэкватнага адлюстравання рэальнасці.

С.В. Марозава не дае назваў вылучаным ёю прамежкам часу. Тэрмін «перыядызацыя» даследчыца выкарыстоўвае толькі для найбольш агульнага членнення канфесійнай гісторыі Беларусі на чатыры адрэзкі – для зручнасці будзем называць іх храналагічнымі пластамі (такое паняцце ўжываецца ў артыкуле). Дзяленне хрысціянскага пласта названа «карцінай змены суадносінаў розных хрысціянскіх плыняў» [1].

С.В. Марозава не ўказвае крытэрыяў, якія выкарыстоўваліся для вылучэння храналагічных пластоў, але пазначае, што вынікі разбіўкі другога з іх атрыманы «пры спробе сінтэзаваць» перыядызацыі асноўных хрысціянскіх плыняў «з улікам такіх крытэрыяў, як фарміраванне арганізацыйных царкоўных структураў і дзяржаўная рэлігійная палітыка» [1].

У першым выпадку, відав, ужыты такі крытэрыі, як адносіны грамадства да рэлігіі ўвогуле і да пануючай яе формы (плыні) у прыватнасці. Такі падыход падаецца слушным, як і прапанаваныя ў другім выпадку крытэрыі. Затое не зусім зразумела, як роля сінтэзу асобных перыядызацый, так і тое, што ён прадугледжвае. Стварэнне абагульняючай перыядызацыі такім шляхам выглядае праблематычным. Структура цэлага не можа вызначацца структурай складаючых яго элементаў, – хутчэй, наадварот. Магчыма, пад сінтэзам разумелася сінхранізацыя для выяўлення агульных заканамернасцяў? У такім разе падыход заслугоўвае ўвагі як сродак выяўлення межаў агульных для гісторыі розных хрысціянскіх канфесій (значыць, важных для абагульняючай перыядызацыі) храналагічных адрэзкаў.

¹ Сцвярдженне падаецца не зусім карэктным. Традыцыйныя плыні – праваслаўе і каталіцтва. Уніяцтва пашыніла праваслаўную царкву, але не касцёл.

Разбіўка другога храналагічнага пласта адлюстроўвае канфесійныя працэсы, але не з'яўляецца перыядызацыяй (аўтар так яе і не называе) і непрыдатная для практычнага выкарыстання з прычыны адсутнасці хаця б прыблізна вызначаных межаў паміж III і IV, IV і V, V і VI адрэзкам. Рэфармацыя ў ВКЛ пачалася не ў 1569, а ў 1553 годзе (аб чым ёсць згадка ў самім артыкуле) [1; 2, с. 70; 3, с. 224]. Раўнавага паміж праваслаўем і каталіцтвам утварылася не ў 1385 годзе з 1563 года трэба казаць аб раўнавазе не ўсходняга і заходняга хрысціянства, а праваслаўя, каталіцтва і пратэстантызму. У якасці крытэрыя пазначана дзяржаўная рэлігійная палітыка, але шматлікія яе змены ў ВКЛ застаюцца па-за ўвагай. Належнага месца не займае Брэсцкая унія, хаця С.В. Марозава вылучае яе ў ліку «падзей ў першаразраднага значэння» [1].

Можна канстатаваць, што неабходнасць пошуку універсальнага крытэрыя не ліквідавана. Як адзначае С.В. Марозава, яго пошук – справа нялёгкая [1]. Не выключана, што такі пошук будзе бясконым. Існуе, аднак, альтэрнатыва – стварэнне некалькіх перыядызацый, кожная з якіх лепш за астатнія паказвае нейкі аспект канфесійнай гісторыі. Такая сітуацыя зараз склалася з перыядызацыяй як сусветнай гісторыі, так і гісторыі Беларусі. Агульнапрызнаная перыядызацыя пакуль не існуе, таму выкарыстоўваюцца чатыры падыходы: дзяржаўніцкі, фармацыйны, сёрацэнтрыцкі (цывілізацыйны) і храналагічна-тэрытарыяльны [4, с. 17, 123 – 125]. Кожны з іх мае свае плюсы і мінусы, прыхільнікаў і праціўнікаў. Аднак усе яны раўнапраўныя, і асвятленне падзей з розных пазіцый дазваляе ў комплексе атрымаць вынік больш аб'ектыўны, чым той, што дае кожны падыход асобна [4, с. 17].

З улікам гэтага можна прапанаваць наступны варыянт перыядызацыі канфесійнай гісторыі Беларусі. Для пачатковай разбіўкі выкарыстаем крытэрыі, ужыты (але не пазначаны) С.В. Марозавай. Храналагічныя адрэзкі назавем эпохамі. Адрозна можна вылучыць дзве эпохі – паганскую і хрысціянскую [5, с. 37]. У якасці мяжы мэтазгодна прыняць (нягледзячы на ўмоўнасць) пашыраную дату «хрышчэння Русі», якая стала замацавалася ў гістарыяграфіі – 988 г. [3, с. 50; 5, с. 37; 6, с. 241]. Практычна тое ж прапаноўвала С.В. Марозава – канец X ст. (альтэрнатывы, праўда, няма), і такі падыход бліжэй да сапраўднага стану рэчаў [1]. Аднак паколькі мяжа ўмоўная, магчыма зрабіць саступку на карысць зручнасці.

За верхнюю мяжу хрысціянскай эпохі прыяем 1918 г. (дэкрэт СНК РСФСР «Аб аддзяленні царквы ад дзяржавы»), які распачынае наступную эпоху [7, с. 284]. Унутры эпох можна вылучыць драбнейшыя прамежкі часу – этапы і перыяды. Для гэтага неабходна выкарыстоўваць іншыя крытэрыі перыядызацыі, спецыфічныя для кожнай эпохі [5, с. 37 – 39; 8, с. 70 – 71]. Для хрысціянскай эпохі гэта будзе крытэрыі наяўнасці/адсутнасці рэлігіі-гегемона (як увогуле, так і канкрэтнага веравызнання ў прыватнасці) [5, с. 38]. Пад рэлігіяй-гегемонам мы разумеем веравызнанне, якое ва ўмовах поліканфесійнасці мае выключны прававы, грамадскі, ідэалагічны і іншы статус у параўнанні з іншымі, карыстаецца адкрытай і практычна неабмежаванай падтрымкай дзяржавы, займае стабільна дамінуючае становішча пры значна меншай ролі іншых канфесій або ажыццяўляе актыўную экспансію ў дачыненні да іх з мтай дасягнуць такога становішча. Прыклады рэлігіі-гегемона – каталіцтва ў Рэчы Паспалітай у канцы XVI – XVIII стагоддзя або праваслаўе ў Расійскай імперыі да 1905 года [7, с. 284].

Выкарыстаўшы гэты крытэрыі, мы атрымаем у межах хрысціянскай эпохі тры этапы. Першы – пераходны ад паганства да хрысціянства – этап хрысціянізацыі. Рэлігія-гегемонам тады з'яўлялася хрысціянства, але толькі фармальна. Яно было прынята феадальнай элітай і карысталася падтрымкай дзяржавы – дамінавала якасна. Паганства, асабліва напачатку, з'яўлялася верай абсалютнай большасці насельніцтва (па-сутнасці, нават ахрышчанага) – дамінавала колькасна. Гэта быў час паступовай страты язычніцтвам сваіх пазіцый і набывання хрысціянскай рэлігіяй узростаўнага ўплыву, аднак пашырэнне новай веры не насіла характару простага выцяснення паганства, мела месца іх сінкрэтызацыя [5, с. 37 – 38].

Інтэнсіўная дзяржаваўтваральныя працэсы адбываліся тады на Балта-славянскім памежжы. Яны прывялі да ўтварэння Вялікага княства Літоўскага. Паступова ў яго склад увайшлі ўсе беларускія землі. Пазіцыі праваслаўя ў іх заставаліся такімі ж непакінутымі, якімі былі ў час самастойнасці асобных княстваў. Усходняе хрысціянства мела канкурэнта (паганства) толькі ў кантактнай зоне. Аднак у рамках усёй краіны становішча царквы змянілася. Праваслаўе ў агульнадзяржаўным маштабе было адной з дзвюх (а потым з некалькіх) рэлігійных плыняў ВКЛ. Хутка яно сутыкнулася з сур'ёзным канкурэнтам каталіцтвам. Зноў-такі, у агульнадзяржаўным маштабе, бо ў «землях прыслухоачых» першае заставалася маналістам. Ні праваслаўе, ні каталіцтва не змоглі стаць рэлігіяй-гегемонам.

У XVI стагоддзі іх пазіцыі пацярпелі пратэстантызм. Здавалася, ён меў магчымасць займець такі статус, але гэтага не адбылося. Актывізавалася каталіцтва, якое перайшло ў наступ на сваіх канкурэнтаў. Пачалася контррэфармацыя. На яе хвалі ўтварылася уніяцкая царква – хаўрусніца каталіцкай. Вынікам контррэфармацыі было ператварэнне заходнехрысціянскай плыні ў рэлігію-гегемона. Да гэтага рэлігія-гегемона ў ВКЛ не мелася – саступаючы ў адным, кожная плынь пераважала ў другім. Мяжой другога этапа прапа-

нуем лічыць Брэсцкую унію 1596 года. Таму другі этап назавем дауніяцкім, а наступны, трэці, – пасляуніяцкім [5, с. 38].

Для перыядызацыі дауніяцкага этапу выкарыстаем такі крытэрыі, як пануючая мадэль рэлігійных адносін (варыянт мадэлі), што патрабуе аналізу міжканфесійнага і царкоўна-дзяржаўнага ўзаемадзеяння.

Утварэнне ВКЛ было магчымым пры адсутнасці міжканфесійнай варажасці. Вярхоўнай уладзе быў уласцівы рэлігійны прагматызм. Час патрабаваў аднаўлення перад пагрозай знешняй небяспекі. Сцвердзіўшы ў вайсковых і дыпламатычных баталіях другой паловы XIII – пачатку XIV стагоддзя права на існаванне, дзяржава атрымала магчымаць больш грунтоўна заняцца рэлігійнымі справамі. Раней аб наяўнасці паслядоўнай канфесійнай палітыкі і аб больш-менш сфарміраванай мадэлі рэлігійных адносін казаць не прыходзіцца. Уваходжанне ў склад ВКЛ усё новых беларускіх зямель мела вынікам уключэнне пануючага ў іх праваслаўя ў аб'ектыўна склаўшуюся адносна верацярпімую канфесійную сістэму дзяржавы. Дакладней, праваслаўе прысутнічала ў рэлігійнай палітры ВКЛ ад пачатку яго існавання, цяпер размова ішла аб замацаванні гэтага становішча пры ўзрастальнай ролі ўсходняга хрысціянства.

Далейшая рэлігійная гісторыя Беларусі хрысціянскага перыяду можа быць прадстаўлена ў наступным выглядзе:

- перыяд «паганскай талерантнасці» (з 1316 г. – стварэння Літоўскай праваслаўнай мітраполіі);
- перыяд рэлігійнага радыкалізму (з 1387 г. – надання дадатковых правоў касцёлу і каталіцкай частцы феадальнай эліты);
- перыяд біканфесійна-парытэтнай талерантнасці (з 1447 г. – ураўнавання ў правах каталіцкіх і праваслаўных феодалаў);
- перыяд поліканфесійнай талерантнасці (з 1563 г. – поўнага ўраўнавання ў правах каталіцкай, праваслаўнай і пратэстанцкай шляхты);
- перыяд каталіцка-уніяцкага дамінавання (з 1596 г. – з Брэсцкай уніі);
- перыяд дамінавання праваслаўя (з падзелаў Рэчы Паспалітай) [5, с. 37 – 39; 8, с. 70 – 71].

Такім чынам, актуальная праблема перыядызацыі канфесійнай гісторыі Беларусі можа быць вырашана двума шляхамі – стварэннем універсальнай перыядызацыі на падставе крытэрыяў, усебакова ўлічваючага спецыфіку рэлігійнай сітуацыі, і праз пабудову некальніх варыянтаў перыядызацыі, прыдатных для вырашэння больш вузкіх задач. У такой якасці прапануем перыядызацыю на падставе характара і дынамікі развіцця рэлігійных адносін. Падаецца, што выкарыстання крытэрыі з'яўляюцца дастаткова важнымі, таму вылучаныя эпохі, этапы і перыяды адлюстроўваюць спецыфіку канфесійнага развіцця Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Марозава, С. Да пытання пра перыядызацыю канфесійнай гісторыі Беларусі / С. Марозава // Гістарычны альманах. – 2002. – Т. 7 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/almanach/07/07marozava.htm>
2. Іванова, Л. Рэфармацыйны рух на Беларусі (другая палова XVI – першая палова XVII ст.) / Л. Іванова // Беларускі гістарычны часопіс. – 1997. – № 2. – С. 54 – 72.
3. Сагановіч, Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да кан. XVIII ст. / Г. Сагановіч. – Мінск: Энцыклапедыкс, 2001. – 412 с.; іл.
4. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2000. – Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сяр. XIII ст. – 351 с.; іл.
5. Чараўко, В.У. Рэлігійная гісторыя Беларусі: эпохі, этапы, перыяды / В.У. Чараўко // Труды молодых специалистов Полоцк. гос. ун-та. – Вып. 10. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2005. – С. 37 – 40.
6. Рапов, О.М. Русская церковь в IX – перв. четв. XII в. Принятие христианства / О.М. Рапов. – М.: Высш. шк., 1988. – 416 с.
7. Рэлігія і царква на Беларусі: энцыкл. даведнік / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2001. – 368 с.; іл.
8. Чараўко, В.У. Уніяцтва на Беларусі: выпадковасць, заканамернасць, альтэрнатыва? / В.У. Чараўко // Труды молодых специалистов Полоцк. гос. ун-та. – Вып. 6. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2004. – С. 70 – 71.